

УДК 316.4.062

Агамір'ян Л.В., старший лаборант кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна, e-mail: lyubovagamiryan@gmail.com

ТВОРЧІ ДОЗВІЛЛЄВІ ПРАКТИКИ СУЧАСНОЇ ПІДЛІТКОВОЇ МОЛОДІ: СПЕЦИФІКА, ФУНКЦІЇ, ПРОЯВИ

Проаналізовано погляди на феномен дозвілля таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як К. Маркс, Р. Стеббінс, С. Кузьменкова, С. Сухова, В. Арбеніна, Е. Соколов, Ю. Стрельцов, Р. Попов та інші. Надано авторські визначення понять "дозвілля", "практики", "дозвіллєві практики" та "творчі дозвіллєві практики". Розглянуто класифікації дозвілля, які базуються на характері дозвіллєвих занять (активні/пасивні, креативні/споживацькі), місці їх проведення (домашні/позадомашні), часі занять (повсякденні/святкові), функціях (рекреації, розвитку, розваги тощо), кількості індивідів, які беруть участь у цих заняттях (індивідуальні, колективні, масові). Наведено класифікації творчого дозвілля. Представлено результати багатовимірного шкалювання, за допомогою якого виявлено відмінності у визначенні сільськими та міськими підлітками сутнісних характеристик освітніх і розважальних дозвіллєвих практик, а також деякі дані, отримані в межах авторського якісного дослідження, зокрема щодо виокремлених автором функцій творчих дозвіллєвих практик сучасних українських підлітків: соціалізаційної, комунікативної, емотивної, функції соціальної приналежності, підвищення статусу, функції відпочинку, розвитку особистісних якостей, самовираження, самореалізації, професіоналізації. Підкреслено, що колективні творчі дозвіллєві практики є чинником актуалізації та водночас проявом поліфігуративної дозвіллєвої культури, яка є значущим фактором розвитку внутрішньопоколінських і міжпоколінських відносин. Зроблено висновок про необхідність створення умов для вдосконалення культурно-дозвіллєвої інфраструктури, формування дозвіллєвих установ, які були б доступні різним групам українського населення, зокрема підліткам, незалежно від місця їхнього проживання та матеріального становища.

Ключові слова: підліткова молодь, сільські підлітки, міські підлітки, дозвілля, серйозне дозвілля, дозвіллєві практики, творчі дозвіллєві практики, функції творчих дозвіллєвих практик, поліфігуративна культура.

Ahamirian L.V., senior assistant, department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, maidan Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: lyubovagamiryan@gmail.com

CREATIVE LEISURE PRACTICES OF MODERN ADOLESCENT YOUTH: SPECIFICITY, FUNCTION, MANIFESTATION

The article dwells upon the views on the leisure phenomenon in the Ukrainian and foreign researchers' works such as K. Marx, R. Stebbins, S. Kuzmenkova, S. Sukhova, V. Arbenina, E. Sokolov, Yu. Streltsov, R. Popov. Author suggests definition of "leisure" and "creative leisure practices". Papers considers classes of leisure are based on the nature of leisure activities (active/passive, creative/consumer), place of their conducting (home/out-of-home), time classes (daily/holiday), functions (recreation, development, entertainment, etc.), number of individuals (individual, collective, mass, etc.) Classification of creative leisure is given. The results of multidimensional scaling, which revealed differences in the definition about the essential characteristics of educational and entertaining leisure practices between rural and urban adolescents were depicted. As well as some data obtained in the framework of author's qualitative research, in particular, on the functions of creative leisure practices of contemporary Ukrainian adolescents, identified by the author, the following ones were revealed: socialization, communication, emotive, function of social affiliation,

© Агамір'ян Л.В., 2018

status enhancement, relax function, development of personal skills, self-expression and self-professionalization. It was emphasized that creative collective leisure practices is a factor and at the same time a manifestation of a polyfigural leisure culture, which is a significant factor in the relations development inside and between generations. The conclusion is made on the need to create conditions for improving the cultural and leisure infrastructure, the formation of leisure institutions that would be available to various groups of the Ukrainian population, in particular adolescents, regardless of their place of residence and financial status.

Keywords: *teenage youth, rural and urban adolescents, leisure, serious leisure, leisure practices, creative leisure practices, functions of creative leisure practices, polyphigurative leisure culture.*

Кожне нове покоління у той чи інший спосіб відрізняється від попереднього. Зафіксувати ці зміни та спрогнозувати, що вони спричинять, допомагає вивчення підліткової молоді, яка перебуває на етапі дорослішання. Цей етап життєвого циклу особистості характеризується маргінальністю, перехідним станом між дитинством і дорослістю. У підлітковому віці індивід засвоює основні цінності, норми, патерни, формує певну життєву позицію. Від того, які саме норми та цінності інтерналізують сучасні українські підлітки, багато в чому залежить майбутнє нашого суспільства. Адже саме підліткова молодь через 10–15 років становитиме найактивнішу частину нашого соціуму.

Існує багато соціальних каналів, які впливають на становлення особистості підлітка. Враховуючи той факт, що основними видами повсякденної діяльності підлітків є навчальна та дозвіллева, можна припустити, що саме в межах цих видів діяльності формуються їхні життєві ідеали, цілі, ціннісні орієнтації тощо. Велика роль у цьому процесі належить дозвіллевій, зокрема творчій, діяльності, адже вона не є “обов’язковою”, значно менше регламентується дорослими, обирається підлітками за власним бажанням. Завдяки творчим дозвіллевим практикам підлітки реалізують свої нахили та таланти, встановлюють міцні емоційні зв’язки з однолітками, розвивають свої суб’єктні характеристики, тобто здатність самостійно приймати рішення, активно діяти, виявляти ініціативу, бути відповідальним за свої дії, що є надзвичайно важливим для сучасного українського суспільства, яке потребує активної особистості. Творчі дозвіллеві практики надають молодій людині можливість самовираження, самопрезентації, пошуку себе та свого місця в дорослому житті. Творчість (особливо її колективні форми) сприяє активізації спілкування підлітка зі своїми однолітками, які також захоплюються творчим дозвіллям. Значущість такого спілкування важко переоцінити, оскільки однолітки є одним з найвпливовіших суб’єктів соціалізації молоді цього віку. Таким чином, дозвілля (творче) виконує важливі соціальні функції, що зумовлює актуальність наукового, зокрема соціологічного, вивчення творчих дозвіллевих практик підліткової молоді, а отже, актуальність цієї публікації.

Що стосується ступеня розробленості обраної нами проблеми, то слід зазначити, що серед вітчизняних і зарубіжних дослідників соціальна сутність дозвілля, зокрема підліткового, вивчається Р. Абрамовим, М. Аверкіним, В. Арбеніною, Л. Акімовою, Л. Скоковою; функціональне спрямування дозвілля аналізується Н. Бабенко, Є. Доронкіною, С. Павловим, Ю. Свечніковою; педагогічні засади підліткового дозвілля розкриваються в працях О. Гончарової, П. Кравчук, О. Чебоненко; специфіці діяльності різноманітних центрів дозвілля підліткової молоді присвячені дослідження

Л. Устименко, Р. Попова та інших; дозвілля в умовах сільської місцевості вивчається такими соціологами, як І. Губеладзе, Г. Мінченко, Н. Цимбалюк, В. Чигрин. Підлітковим практикам, у тому числі дозвіллевим, присвячені дослідження таких соціологів, як О. Балакірева, Т. Бондар, Ю. Приймак, Д. Павлова, О. Василенко, О. Сакович, С. Сальніков, С. Сидяк, Ю. Юдін, Н. Нахабич. Практиці роботи з підлітками – роботи О. Безпалько, А. Годлевської, А. Капської, О. Карпенко. Розробки, присвячені творчим дозвіллевим практикам, здійснені О. Каллімуліною, О. Лопухіною, Д. Меренковим.

Попри існуючі теоретичні та емпіричні дослідження проблем підліткового дозвілля (творчого), бракує напрацювань, які б стосувалися специфічних особливостей творчих дозвіллевих практик, їхнього функціонального призначення (зокрема, впливу таких практик на формування соціальної суб'єктності підлітків, активізацію їхнього спілкування як з однолітками, так і з представниками інших поколінь, професійну соціалізацію), що й зумовило нашу дослідницьку увагу саме до цих питань.

Отже, **метою статті** є визначення специфіки, функцій і проявів творчих дозвіллевих практик сучасних українських підлітків.

Теоретичною базою нашого дослідження є положення соціокультурного підходу та фігуративної соціології Н. Еліаса [1]. У цьому контексті зазначимо, що, використовуючи (в тому числі у цій статті) одне з основних понять еліасівської теорії – поняття “фігурація” при дослідженні творчих дозвіллевих практик підліткової молоді, ми виходимо з того, що це поняття означає процес взаємодій між різними соціальними акторами, який постійно змінюється, ускладнюється із зростанням кількостей різних зв'язків взаємозалежностей (у нашому випадку це зв'язки між різними поколіннями, між представниками різних соціальних і соціокультурних груп у межах одного покоління, між носіями різних типів цінностей (традиціоналістських, модерністських, постмодерністських) тощо) [2; 3].

Емпіричним підґрунтям цієї статті є результати авторського дослідження, здійсненого методом напівструктурованого інтерв'ю, в якому взяли участь 20 підлітків 7–11 класів, які мешкають у селах Харківської області; а також результати 4 фокусованих групових інтерв'ю, проведених з учнями 8–11 класів Комунального закладу “Спеціалізована школа-інтернат “Обдарованість” II-III ступенів”, які є вихідцями з сіл Харківської області. Крім того, емпіричну базу статті становлять результати здійсненого за нашої участі міжнародного дослідження “Молодь на пограниччі Центральної та Східної Європи: ціннісні орієнтації та повсякденні практики” (2015 р., опитано 1200 учнів випускних класів прикордонних міст і сіл України (Харків, Дрогобич, Ужгород), 1043 учня міст Польщі (Перемишль, Зелена Гура, Жешув) та 359 учнів Угорщини (Ніредьгаза)¹.

Реалізуючи мету цієї публікації, насамперед, визначимо основні поняття нашого дослідження – “дозвілля”, “практики”, “дозвіллеві практики” та “творчі дозвіллеві практики”.

Отже, почнемо з поняття “дозвілля”. Підкреслимо, що до питань вивчення феномену дозвілля зверталися такі науковці, як Ж. Дюмазедьє [4], Р. Лі [5], М. Каплан [6],

¹ Координаторами дослідження по Україні є проф. Л.Г. Сокурянська та проф. С.А. Щудло.

Дж. Келлі [7], Г. Бурк [8], С. де Гразія [9], Дж. Шиверс [10], Дж. Нейлінгер [11] та інші.

Узагальнюючи погляди цих дослідників на феномен дозвілля, а також посиляючись на теорію фігурації Н. Еліаса, ми визначаємо дозвілля як частину вільного часу, що присвячується різноманітним заняттям за інтересами (хобі), які обираються особистістю (чи групою) за власним бажанням, що сприяє її рекреації, духовному, емоційному та когнітивному розвитку, є вираженням взаємозалежностей і владних відносин на індивідуальному, груповому та соціальному рівнях.

Що стосується поняття “практики”, то слідом за такими науковцями, як П. Бурдье, Е. Гідденс та інші, ми розуміємо відповідний йому феномен, як *хабітуалізовані (узвичаєні) дії особистості у певній сфері її діяльності*. З огляду на таке тлумачення практик, поняття “дозвіллеві практики” ми визначаємо як *хабітуалізовані дії особистості у сфері дозвілля, які зумовлюються її ціннісним ставленням до вільного часу, а також нормами дозвіллевої діяльності, поширеними як у її безпосередньому оточенні, так і в суспільстві в цілому*. У свою чергу, поняття “творчі дозвіллеві практики” ми дефінуємо як *специфічний різновид дозвіллевих практик особистості, хабітуалізовані нею дії, у ході яких створюються нові об’єкти, які мають матеріальну та нематеріальну цінність для індивіда і виступають ресурсом влади у фігураціях*. Зазначимо, що будь-яка фігурація, в тому числі дозвіллева, є виразом владних відносин. Ресурси та джерела влади в межах творчих дозвіллевих фігурацій мають поліморфний характер, вони можуть бути соціальними (нові знайомства під час реалізації творчих дозвіллевих практик), економічними (гроші, отримані з продажу виробів, створених у ході творчої діяльності), емоційними (поява нових відчуттів, емоцій, які розкриваються у творчому дозвіллі) тощо.

Творчі дозвіллеві практики мають різні прояви, до них належать переважно такі види дозвіллевих занять, як художня творчість (малювання, написання віршів, прози, гра на музичних інструментах), художня самодіяльність, технічна творчість (конструювання, майстрування), аматорські заняття (колекціонування, рукоділля тощо).

Дослідники дозвілля виокремлюють творчі дозвіллеві практики в окрему групу з урахуванням їхньої специфіки. У цьому контексті згадаємо, що К. Маркс виокремлював дозвілля, в межах якого споживаються культурні цінності (читання, відвідування театрів, музеїв, концертів тощо), а також піднесену діяльність, у рамках якої цінності створюються (науково-технічна, художня, громадська діяльність, самоосвіта) [12, с. 220]. На нашу думку, творчі дозвіллеві практики є різновидом саме піднесеної діяльності, адже вони безпосередньо пов’язані зі створенням нових матеріальних і нематеріальних продуктів (цінностей). При цьому художня творчість і художня самодіяльність, технічна творчість, аматорські заняття передбачають усвідомлену участь індивіда, спрямовану на прирощення нових знань та їхню реалізацію у вигляді художніх і музичних творів, театральних постанов, виробів ручної роботи.

У науковій літературі, присвяченій творчим дозвіллевим практикам, представлені різні класифікації цього виду дозвілля. Так, канадський дослідник Р. Стеббінс класифікував творчі дозвіллеві практики, як різновид так званого “серйозного дозвілля”, виокремлюючи “serious leisure” – активне, пов’язане з набуттям спеціальних навичок

дозвілля, і “casual leisure” – рутинне дозвілля [13, с. 251–272]. Проте більшість науковців у межах подібної класифікації розрізняють активне та пасивне дозвілля [14].

Отже, серйозне дозвілля не є тотожним активному, проте є його окремим проявом. Таке дозвілля є значущою альтернативою робочому часу і в перспективі може перерости в професійну діяльність. На нашу думку, серйозне дозвілля більшою мірою, ніж “рутинне (чи пасивне) дозвілля”, надає індивіду доступ до владних ресурсів. Завдяки серйозному дозвіллю індивід може здобувати як матеріальні (нові продукти, кошти, отримані з продажу виробів ручної роботи тощо), так і символічні ресурси (авторитет, славу тощо). У межах серйозного дозвілля вирізняються два типи діяльності – аматорські заняття (хобі) та участь у громадській діяльності, волонтерство. На наш погляд, обидва типи цього дозвілля є маркером соціальної суб'єктності індивіда, адже і громадська діяльність, і аматорські заняття передбачають самостійне волевиявлення, спрямоване на реалізацію соціальної дії, як правило, корисної. Автори зазначеної типології поділяють індивідів, які беруть участь в аматорських практиках, на п'ять груп: творців; колекціонерів; активних учасників будь-якої діяльності; учасників спортивних змагань, ігор, турнірів; ентузіастів у галузі гуманітарних знань [15]. Роль творця, активіста, учасника змагань безпосередньо пов'язана з конкуренцією та боротьбою за створення унікального продукту, підвищення соціального статусу, покращення позиції у фігураціях.

Продовжуючи аналіз класифікації дозвілля, зазначимо, що російські дослідниці С. Кузьменкова та О. Сухова пропонують виокремлювати три основні типи дозвілля, залежно від його загальної спрямованості: таке, що сприяє розвитку, розважальне та творче [16, с. 464].

Ще одна російська дослідниця О. Дашковська пропонує типологію дозвілля, засновану на змістовному та мотиваційному розмаїтті дозвіллевої діяльності. Вона виокремлює: культурно-творчий тип (набір занять, пов'язаних з ним, характеризується єдиною спільною ознакою – створення або відтворення матеріальних і духовних цінностей – і включає в себе художню і науково-технічну творчість, громадську діяльність, різні форми самоосвіти); культурно-споживчий тип (заняття, що належать до цього типу, об'єднує загальна властивість – споживання духовних цінностей: читання книг, газет, журналів, перегляд телепередач, відвідування кінотеатрів, театрів, музеїв, концертів тощо); рекреативний тип (у цьому типі об'єднані різні види відпочинку та розваг: туризм, спорт, відпочинок у компаніях, відвідування танцювальних вечорів, кафе, ресторанів тощо) [17, с. 71].

На нашу думку, ці типи відповідають трьом основним групам дозвілля, виокремленим О. Суховою та С. Кузьменковою. Так, культурно-творчий тип відповідає творчій діяльності, культурно-споживчий тип – діяльності, що розвиває, а рекреативний тип – розважальній.

У межах нашого дослідження ми приділили особливу увагу типології дозвілля, розробленій харківською дослідницею В. Арбеніною. Вона виокремлювала такі види дозвілля: рекреаційно-розважальне дозвілля (ігри), пізнавальне дозвілля (читання художньої літератури, газет, журналів), туристичне дозвілля (туризм, прогулянки місцем, виїзди на природу), комунікативне дозвілля (спілкування з друзями, прийом та

відвідування гостей), творче дозвілля (художня та технічна творчість, художня самодіяльність, аматорські заняття), віртуальне дозвілля (спілкування в соціальних мережах, перебування в Інтернет-просторі), спортивно-оздоровче дозвілля (спорт і спортивні ігри) [18, с. 259–263]. На нашу думку, ця типологія є однією з найбільш повних та оптимальних для вивчення дозвіллієвих практик різних вікових груп, зокрема підлітків.

В основі розглянутих нами типологій дозвілля, переважно, лежить характер занять. Не менш цікавими є типології, які класифікують дозвіллієві практики за виконуваними функціями.

Так, російський дослідник Е. Соколов виокремлював три види дозвілля, що виконують різні функції: *відпочинку*, що необхідний для відновлення життєвих сил і душевної рівноваги (він може бути пасивним або ж містити елементи активності різного ступеня); *розваги*, яка виконує роль психічної розрядки, емоційного розвантаження, що, у свою чергу, створює умови для реалізації фізичних і духовних здібностей та схильностей індивіда, які через ряд причин не можуть бути затребувані ані в праці, ані в навчанні, ані у відпочинку; *свята*, що пов'язує минуле та теперішнє через ритуали й бере участь у перетворенні дійсності, якщо є підстави для “зміни часу” та оновлення ціннісних орієнтирів у переломні моменти історії та індивідуального життя. До останнього виду, за Е. Соколовим, належить і творчість [19, с. 207].

Інша класифікація дозвілля, що базується на його функціях, пропонується російським культурологом Ю. Стрельцовим. Дослідник виокремлює три основні соціокультурні функції дозвіллієвої діяльності: 1) рекреації, що складається з регенерації, як відновлення фізичних сил, і релаксації, спрямованої переважно на зняття психічної втомленості; 2) розваги, як особливого роду дозвіллієвих занять, покликаних дати людині можливість для веселощів, підняття настрою, ослаблення емоційної напруженості; 3) розвитку, оскільки у сфері дозвілля люди не тільки відпочивають і розважаються, але й вдосконалюють себе в культурному відношенні [20]. На нашу думку, творчі дозвіллієві практики реалізують всі ці функції, але насамперед функцію розвитку. Завдяки творчим дозвіллієвим практикам відбувається розвиток естетичних якостей особистості, підвищення її культурного рівня. Залучення учасників творчих колективів до світової та національної культури сприяє формуванню їхніх культурних компетенцій, надає відчуття причетності до власної та світової культури. На думку російського дослідника Р. Попова, завдяки творчим заняттям формується національно-культурна ідентичність особистості [21, с. 19]. Це стосується не тільки художньої самодіяльності, як різновиду творчості, але й багатьох інших аматорських занять (наприклад, художньої та технічної творчості).

Свій власний внесок у типологізацію функцій дозвілля, зокрема класифікацію функцій творчих дозвіллієвих практик підліткової молоді, ми зробили завдяки результатам проведених нами напівструктурованих індивідуальних і фокусованих групових інтерв'ю з міськими та сільськими підлітками Харкова та Харківської області. Як вже зазначалось, всього було проведено 20 індивідуальних і 4 фокусованих групових інтерв'ю. Відповідно до отриманих нами даних, ми визначили 10 функцій творчих дозвіллієвих практик підліткової молоді: соціалізаційну, комунікативну,

емотивну, соціальної приналежності, підвищення статусу, відпочинку, розвитку особистих якостей, самовираження, самореалізації, професіоналізації.

Соціалізаційна функція. Творчі дозвілєві практики допомагають підлітку засвоїти важливі соціальні норми, цінності, вміння, навички, які сприятимуть особистісному становленню молодого людини. Прочитуємо наших респондентів: *“На заняттях у гуртку я дізнався багато нового, навчився тому, що раніше не знав, тепер знаю, як виступати на публіці, які є правила, норми таких виступів”* (Богдан, 11 клас); *“Якщо тобі щось подарували, а щось ти зробив сам, то ти цінуватимеш те, що зробив сам, більше, ніж те, що подарували. Звичайно, цінним є і подарунок, але те, що зробив своїми руками, цінуєш більше. Для мене це цінність нематеріальна, зрозуміло, що духовна”* (Олександра, 10 клас).

Комунікативна функція. У процесі відвідування творчих гуртків підліток має змогу спілкуватися з однолітками, які для нього є референтною групою, що допомагає йому “вбудовуватись” у нові фігурації. Крім того, підліток може спілкуватися з оточуючим середовищем через свої твори, тим самим прирошуючи владні символічні ресурси (авторитет, схвалення тощо): *“Ми ж займаємося на танцях, виступи готуємо разом, спілкуємося з друзями. Крім того, ми ходимо на аеробіку, тренуємо своє тіло, там також знайомимося з новими друзями. Це і для школи добре, і для нас”* (Ганна, 10 клас); *“Не знаю навіть, як сказати, для мене це особливе, я можу іншим людям показати свою точку зору, висловитись між інших людей”* (Влад, 8 клас); *“Задоволення. Можливість щось сказати малюнками”* (Андрій, 9 клас).

Емотивна функція. Творчі дозвілєві практики допомагають підлітку позбавитися негативних емоцій, подолати внутрішньоособистісний конфлікт: *“Іноді буває, що люди роблять для себе, наприклад, малювати він може, як у “Портрет Доріана Грея”. Людина малювала картину і не хотіла її віддавати, тому що вона перенесла туди емоції, і це особисте. Не хотів віддавати Доріану Грею, але все-таки віддав, хоч потім нікому не показували, це неважливо. Наприклад, людина грає на інструментах, буває, що вона для себе грає, щоб виплеснути свої емоції, малює, співає, танцює. Я часто так роблю. А є такі види діяльності, що потребують результатів (зокрема, шахи, бокс, спорт); все-таки займатися без результату – не дуже. Взяти хоча б те, що ти качаєш м’язи, якщо є результат після цього, то видно м’язи (сміх). Це добре, але у мене це теж не виходить (сміх). Потрібні результати, тому хочеться далі займатись, як у мене з шахами. Я отримую хоча б грамоти і розумію, що можу досягти в цьому чогось, це дає мені якийсь “прибуток”, задоволення, і це добре, мені подобається”* (Анастасія, 11 клас); *“Я бажаю всім бути щасливими, веселими, хоч трішки займатися творчістю, тому що це дійсно підвищує настрій”* (Людмила, 11 клас).

Функція соціальної приналежності. Завдяки творчим дозвілєвим практикам підліток збільшує свою “соціальну валентність”, відчуває приналежність до певної фігурації: *“Нові знайомства, більше друзів стало, відчуваєш свою необхідність, ти є частиною якогось цілого. Мабуть, тому що більше друзів, емоційно легше”* (Ангеліна, 11 клас); *“Покращення настрою, новий досвід, емоції, відчуття приналежності до колективу, це шанс бути поміченим”* (Катерина, 10 клас).

Функція підвищення статусу. Творчі дозвіллеві практики сприяють становленню конкурентоспроможної особистості, яка здатна боротися за символічні та матеріальні блага, має суб'єктні характеристики, активно цивілізується, тобто, за Н. Еліасом, здатна змінювати баланси влади, а отже, і соціальні структури [1]: “У минулому році ми були в 9 класі, був випускний, і після цього нас вся школа хвалила, і директор хвалив. Сказали, що такого випускного давно не було, що ми – молодці. Це теж заслуга всіх нас, ми ж старалися” (Олександр, 10 клас); “Ти ніби виростаєш в своїх очах і очах оточуючих, якщо це щось гідне” (Олександра, 10 клас); “Коли людина займається творчістю, якщо вона каже, що нікуди не прагне – вона лукавить, вона на щось сподівається, щоб її помітили. Якщо дають можливість “вибитися в люди”, потрібно не втратити цю можливість” (Катерина, 10 клас).

Функція відпочинку. Наявність цієї функції творчого дозвілля є маркером того, що початковий етап цивілізації через примус залишився для них позаду, а на зміну йому прийшов етап позитивної мотивації²: “Можна було видохнути просто, розслабитися просто, коли ти малюєш. Забути про все. Полегшення якесь при малюванні” (Ангеліна, 11 клас); “На мою думку, творчістю можна займатися тільки тоді, коли є натхнення. Коли тобі треба самому щось зробити, то у тебе обов'язково все виходить, а якщо тебе змушують робити примусово, то це вже не творчість, а робота просто якась. Тобто творчість – це відпочинок для душі у твій вільний час” (Владислава, 8 клас).

Функція розвитку особистісних якостей. У ході реалізації творчих дозвіллевих практик підліткова молодь розвиває свої особистісні якості, змінюється: “Творчість розвиває посидючість і моторику” (Ярослава, 8 клас); “Завдяки творчості я став спокійнішим” (Максим, 8 клас); “Творчість робить людей більш вдумливими” (Андрій, 8 клас); “Мені здається, що людина спокійнішою стає. Припустимо, малюєш довго картину, у тебе щось не виходить, потім ти виправляєш її, у тебе все виходить. Малюючи наступну картину, яка ще складніша, коли у тебе щось не буде виходити, ти не будеш так реагувати, як на першу картину, будеш це сприймати, ніби так і треба, і не нервуватимеш” (Софія, 10 клас).

Функція самовираження. Ця функція пов'язана з перетворенням внутрішніх індивідуальних ресурсів підлітка на зовнішні. Завдяки творчості підліток може виразити себе, зрозуміти свою сутність: “На мою думку, творчість – це те, що є в тебе всередині, натхнення, якісь емоції, міркування, і ти їх, можна сказати, матеріалізуєш у житті. Наприклад, сказали намалювати певний рисунок: якщо від душі малюєш, то це відображення тієї частинки, що в тебе всередині; якщо якийсь виріб, то який у тебе настрої, то такий і виріб буде” (Людмила, 8 клас); “Ну, можна на папері прожити себе, свої почуття, показати, що ти думаєш, чим живеш” (Максим, 11 клас).

² Процес цивілізації можна представити трьома етапами: 1) регулювання афектів здійснюється за допомогою постійного соціального контролю, пов'язаного із загрозою покарання; 2) створення автоматичного самопримусу, що відповідає нормам; 3) самопримус може бути усуненим, на зміну йому приходить раціональне розуміння позитивних, цілеспрямованих мотивацій [22, с. 18].

Функція самореалізації. Ця функція також полягає у розкритті потенціалу особистості. Через творче дозвілля потенціальний людський ресурс конвертується в реальний – матеріальний або символічний: “Мені це подобається, і коли я роблю, мені подобається результат, я відчуваю задоволення від своєї роботи” (Яна, 8 клас); “Творчість, можна сказати, якимось окриляє. Якщо ти – творча людина, тобі легше. У тебе мислення більш розвинене, ти розкриваєш свої таланти, здібності” (Ангеліна, 11 клас).

Функція професіоналізації. Творчі дозвіллі практики допомагають підлітку віднайти професійний шлях, здобути якості, які знадобляться для кар’єрного зростання: “Я хотів би пов’язати свою творчу діяльність (написання творів – Л.А.) з вибором майбутньої професії. Нині я остаточно не визначився, але думаю, перекладачем, можливо, журналістом” (Влад, 8 клас); “Якщо тобі це подобається робити, ти цим захоплюєшся, то, можливо, ти пов’яжеш з цим свій заробіток і своє життя” (Ярослав, 8 клас); “Я розкриваюся повністю, можу намалювати якусь абстракцію, те, що у мене на душі, наприклад, або іноді я хочу стати швачкою для різних показів мод” (Мілана, 7 клас).

Зазначимо, що функції творчого дозвілля для сільських і міських підлітків можуть різнитися; це одержало підтвердження в ході наших емпіричних студій. Так, за результатами багатовимірною шкалювання даних кількісного дослідження “Молодь на пограниччі Центральної та Східної Європи: ціннісні орієнтації та повсякденні практики”, здійсненого за нашої участі, було виокремлено дві пари “антагоністів”: розважальне й освітнє дозвілля та святкове й повсякденне дозвілля. Проте серйозних відмінностей у видах дозвілля за критеріями святкове/повсякденне на масиві сільських і міських підлітків знайдено не було. Відмінності полягали лише в тому, як сільські та міські підлітки визначали освітні та розважальні дозвіллі практики. З точки зору міських підлітків, технічна творчість, художня творчість і участь у художній самодіяльності, насамперед, виконують освітню функцію. Мотивом до занять цими видами дозвілля є певний владний ресурс (за Н. Еліасом). З огляду на сільських підлітків, лише художня творчість є освітньою практикою, яка спрямована не тільки на особистісний розвиток, але й на набуття підлітками авторитету в різних фігураціях. Інші ж види творчості сільські підлітки вважають розважальними, спрямованими на відпочинок.

Здійснений нами аналіз класифікацій дозвілля довів, що, крім типологій дозвіллівої діяльності, які базуються на таких ознаках, як характер занять (активний/пасивний, креативний/споживацький) і функції цих занять (рекреації, розвитку, розваги тощо), існують класифікації за місцем проведення дозвіллівих занять (домашні/позадомашні), часом занять (повсякденні/святкові), кількістю індивідів, які беруть участь у цих заняттях (індивідуальні/колективні/масові).

У контексті дослідження творчих дозвіллівих практик підліткової молоді ми приділили особливу увагу колективним творчим практикам. Такі практики є важливим чинником розвитку внутрішньопоколінських (між різними групами підлітків) та міжпоколінських (між дітьми та батьками, дітьми й творчими наставниками – викладачами, тренерами) відносин. У ході спільної творчої діяльності транслюються культурні зразки, відбуваються інтеракції, які впливають на життєдіяльність як молодшого, так і старшого покоління. У цьому контексті важливо зазначити, що сьогодні підлітки не

тільки переймають досвід проведення дозвілля дорослих та однолітків, але й самі впливають на вибір дозвілля батьками, допомагають їм засвоїти різноманітні культурні зразки, правила, норми: у просторі Інтернет-спілкування, під час використання сучасних технологій тощо. З огляду на це, можна говорити про існування *поліфігуративної дозвіллевої культури*, тобто культури, в межах якої неможливо виокремити одну модель поведінки, що домінує (за М. Мід, постфігуративну, кофігуративну, префігуративну) [23].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що розвиток поліфігуративної дозвіллевої культури, зокрема за рахунок більш широкого розповсюдження колективних дозвіллевих, у тому числі творчих практик, у яких братиме участь підліткова молодь, сприятиме, з одного боку, більш успішній соціалізації останньої, засвоєнню норм і цінностей “батьків”, формуванню соціальної суб’єктності підлітків, їхньої національно-культурної ідентичності, з іншого – залученню старших поколінь до сучасних культурних, у тому числі дозвіллевих, практик, більш толерантному сприйняттю ціннісних преференцій молоді, її повсякденних практик у різних сферах молодіжного буття. Це, на наш погляд, дозволить не тільки пом’якшити міжпоколінський конфлікт у його сучасному стані, але й досягти певного ціннісного консенсусу, який так потрібен нашому суспільству в теперішньому та майбутньому. З огляду на зазначене, державна молодіжна, освітня та дозвіллева політики мають передбачати створення умов для формування різноманітної культурно-дозвіллевої інфраструктури, долучатися до якої мали б можливість (матеріальну, територіальну) різні групи українського населення, незалежно від їхнього віку, фінансового стану, місця проживання тощо. З огляду на функціональне навантаження творчих дозвіллевих практик, обов’язковим елементом цієї інфраструктури повинні бути різні установи, де такі практики могли б здійснюватися.

Реалізація цього завдання є справою надзвичайно складною та довготривалою, але якщо українська держава та наше суспільство хочуть мати майбутнє – воно має бути вирішено. Адже, як свідчать соціологічні дослідження, в тому числі здійснені за нашої участі³, зростаючий рівень еміграції молодих українців до країн ближнього та далекого зарубіжжя зумовлений їхнім прагненням не тільки до професійної самореалізації та матеріального благополуччя, але й до задоволення своїх культурно-дозвіллевих потреб, реалізації творчих інтенцій.

Список використаних джерел

1. Агамір’ян Л.В. Творчі дозвіллеві практики як фактор формування соціальної суб’єктності сільської підліткової молоді: основні підходи до соціологічного виміру. *Український соціологічний журнал*. 2017. № 1-2. С. 250–256.
2. Элиас Н. О процессе цивилизации: социогенетические и психогенетические исследования. Том 1: Изменения в поведении высшего слоя мирян в странах Запада. Москва; Санкт-Петербург: Университетская книга, 2001. 332 с.

³ Йдеться про такі дослідження, як “Ціннісні орієнтації та поведінкові практики шкільної молоді Харківщини”, 2013–2014 рр. (керівник дослідження – проф. Сокурянська Л.Г.); “Молодь на пограниччі Центральної та Східної Європи: ціннісні орієнтації та повсякденні практики”, 2015 р. (координатори дослідження по Україні проф. Сокурянська Л.Г. та проф. Щудло С.А.).

3. Элиас Н. О процессе цивилизации: социогенетические и психогенетические исследования. Том 2: Изменения в обществе. Проект теории цивилизации. Москва; Санкт-Петербург: Университетская книга, 2001. 382 с.
4. Dumazedier J. Ver une civilization du loisir? Paris: Éditions du Seuil, 1962. P. 347.
5. Lee R. Religion and Leisure in America: A Study in Four Dimensions. Nashville: Abingdon Press, 1964.
6. Kaplan M. Leisure in America: A Social Inquiry. New York: John Wiley & Sons, 1960.
7. Kelly J.R. Leisure. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1982. 426 p.
8. Burck G. There'll be less leisure than you think. *Recreation in modern society* / ed. M.N. Hormachea, C.R. Hormachea. Boston: Holbrook Press, 1972. P. 336–351.
9. De Grazia S. Of Time, Work, and Leisure. New York: The Twentieth Century Fund, 1962. 559 p.
10. Shivers J.S. Leisure and recreation concepts: a critical analysis. Boston: Allyn and Bacon, 1981. P. 106.
11. Neulinger J., Breit M. Attitude dimensions of leisure. *Journal of Leisure Research*. 1969. No. 1. P. 255–261.
12. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2. Т. 46. Ч. 2. 1969.
13. Stebbins R.A. Serious leisure: A perspective for our time. New Brunswick, New Jersey: Transaction, 2015.
14. Седова Н.Н. Досуговая активность граждан. *Социс*. 2009. № 12. С. 56–59.
15. Jenkins J.M., Pigram J.J. Encyclopedia of Leisure and Outdoor Recreation. London and New York: Routledge, 2003. 595 p.
16. Кузьменкова С.П., Сухова Е.Е. Структура досуга студенческой молодежи (по результатам опроса учащихся смоленских вузов). *Bulletin of Science and Practice*. 2017. № 11. С. 462–468.
17. Дашковская О.Д. Организация досуговой деятельности. Ярославль: Ярославский государственный университет имени П.Г.Демидова. 2009. 71 с.
18. Арбенина В.Л. Свободное время студенческой молодежи: динамика изменений структуры и содержание (по материалам исследований 1970-х – 1990-х годов). *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць*. 2000. С. 258–264.
19. Соколов Э.В. Свободное время и культура досуга. Ленинград: Лениздат, 1977.
20. Стрельцов Ю.А. Культурология досуга. Москва: МГУКИ, 2002.
21. Попов Р.С. Формирование национально-культурной идентичности личности подростка в условиях самодеятельного творческого коллектива. Санкт-Петербург. 2007. 24 с.
22. Гергилов Р.Е. Теория цивилизации Н. Элиаса: критика и перспективы. *Вопросы культурологии*. 2007. № 5. С. 16–19.
23. Мид М. Культура и мир детства: избранные произведения. Москва: Наука, 1988. 429 с.

Отримано 29.08.18

References

1. Ahamirian, L.V. (2017). Creative leisure practices as a factor in the formation of social subjectivity of rural adolescents: the main approaches to the sociological dimension. *Ukrainskyi sotsiologichnyi zhurnal – Ukrainian Sociological Journal*, 1-2, 250-256 [in Ukrainian]
2. Elias, N. (2001). On the process of civilization: sociogenetic and psychogenetic research. Volume 1: Changes in the behavior of the highest layer of people in Western countries. Moscow, Saint Petersburg: Universitetskaia kniga [in Russian]
3. Elias, N. (2001). On the process of civilization: sociogenetic and psychogenetic research. Volume 2: Changes in society. The project of the theory of civilization. Moscow, Saint Petersburg: Universitetskaia kniga [in Russian]
4. Dumazedier, J. (1962). Ver une civilization du loisir? Paris: Éditions du Seuil [in French]

5. Lee, R. (1964). *Religion and Leisure in America: A Study in Four Dimensions*. Nashville: Abingdon Press [in English]
6. Kaplan, M. (1960). *Leisure in America: A Social Inquiry*. New York: John Wiley & Sons [in English]
7. Kelly, J.R. (1982). *Leisure*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall [in English]
8. Burck, G. (1972). There'll be less leisure than you think. In M.N. Hormachea, C.R. Hormachea (Eds.), *Recreation in modern society* (pp. 336-351). Boston: Holbrook Press [in English]
9. De Grazia, S. (1962). *Of Time, Work, and Leisure*. New York: The Twentieth Century Fund [in English]
10. Shivers, J.S. (1981). *Leisure and recreation concepts: a critical analysis*. Boston: Allyn and Bacon [in English]
11. Neulinger, J., Breit, M. (1969). Attitude dimensions of leisure. *Journal of Leisure Research*, 1, 255-261 [in English]
12. Marx, K., Engels, F. (1969). *Writings*, 2, 46, 2 [in Russian]
13. Stebbins, R.A. (2015). *Serious leisure: A perspective for our time*. New Brunswick, New Jersey: Transaction [in English]
14. Sedova, N.N. (2009). Leisure activity of citizens. *SOTSIS – Sociological Studies*, 12, 56-59 [in Russian]
15. Jenkins, J.M., Pigram, J.J. (2003). *Encyclopedia of Leisure and Outdoor Recreation*. London and New York: Routledge [in English]
16. Kuz'menkova, S.P., Sukhova, E.E. (2017). The structure of student youth leisure (according to the results of a survey among students in Smolensk universities). *Bulletin of Science and Practice*, 11, 462-468 [in Russian]
17. Dashkovskaya, O.D. (2009). *Organization of leisure activities*. Yaroslavl: P.G. Demidov Yaroslavl State University [in Russian]
18. Arbenina, V.L. (2000). Free time of student youth: trend changes in the structure and content (based on research materials of the 1970s-1990s). *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva – Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society*, 258-264 [in Russian]
19. Sokolov, E.V. (1977). *Leisure time and leisure culture*. Leningrad: Leizdat [in Russian]
20. Streltsov, Yu.A. (2002). *Leisure Culturology*. Moscow: Moscow State Art and Cultural University [in Russian]
21. Popov, R.S. (2007). Formation of the national-cultural identity of the adolescent's personality under the conditions of an amateur creative work. Saint Petersburg [in Russian]
22. Gergilov, R.E. (2007). The theory of civilization N. Elias: criticism and prospects. *Voprosy kul'turologii – Voprosy kul'turologii*, 5, 16-19 [in Russian]
23. Mid, M. (1988). *Culture and the world of childhood: selected works*. Moscow: Nauka [in Russian]

Received on 29.08.18